

УДК 368:577.4

О.В. Майор, Д.Д. Яворська

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ**

З прийняттям закону „Про страхування” значно зміцніло в Україні правове поле страхування. Водночас ринок страхових послуг перебуває на етапі становлення з притаманними йому проблемами. Серед них – фінансові труднощі, спричинені відсутністю у більшості населення вільних коштів, недовірою фізичних та юридичних осіб до будь-якої форми збереження грошей у фінансових установах, недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів. Значно обмежена і кількість видів страхування. В результаті рівень страхового захисту численних

ризиків, пов'язаних з функціонуванням ринку, залишається низьким.

Екологічне страхування – форма колективного захисту економічних і соціальних інтересів виробників та населення. Воно запроваджується для об'єднання фінансових ресурсів, організацій і установ незалежно від форм власності й підпорядкування, громадян для створення колективних страхових фондів шляхом сплати страхових внесків, для відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу, юридичним та фізичним особам, а також для фінансування превентивних заходів, спрямованих як на запобігання аварії, так і на ліквідацію її шкідливих наслідків.

Критичне екологічне становище, яке склалося в районах Донбасу, Придніпров'я і Закарпаття, потребує негайної активізації природоохоронної роботи. Але ефективне її проведення неможливе без значних фінансових ресурсів. На жаль, можливості бюджету обмежені, тому треба шукати нові, порівняно нетрадиційні джерела фінансування природоохоронних заходів, а разом з тим екологічні важелі, що спонукали б насамперед виробників до ефективного природокористування і зменшення шкідливого навантаження на довкілля. Закон України „Про охорону природного середовища” передбачає формування на державному рівні економічного механізму регулювання екологічного стану як невід'ємної частини ринкового механізму, зокрема:

запроваджується плата за забруднення навколишнього середовища та за природні ресурси;

створюється система інвестування природоохоронних заходів за рахунок бюджетних та позабюджетних фондів – на це залучаються кошти підприємств і організацій;

формується сприятливе економічне середовище для підприємницької діяльності в сфері охорони природи (пільгова податкова і кредитна політика);

запроваджується відшкодування потерпілим за заподіяні економічні збитки (невід'ємною складовою частиною цього механізму має бути екологічне страхування, запровадження якого також передбачається цим законом).

Щодо створення економічного механізму, який мотивує і реалізує відповідальність підприємств за аварійне (залпове) за-

збруднення навколишнього середовища, то вже напрацьовано чималий досвід країн з розвинутою ринковою економікою. В основу його лягло створення багаторівневої системи резервних фондів на відшкодування або запобігання збитків.

Економічна відповідальність у ряді розвинутих країн передбачена нормами законодавчих актів і забезпечується страховими (резервними) фондами. Широко практикується добровільне страхування відповідальності за відшкодування заподіяних збитків через аварійне забруднення довкілля в рамках загального страхування економічної відповідальності підприємств. При цьому в ряді випадків існують особливі види страхування джерел радіаційного забруднення й екологічно небезпечної транспортної діяльності. Обов'язкове екологічне страхування є в цілому ряді країн і здійснюється приватними страховими компаніями. Слід відзначити ряд негативних моментів щодо обов'язкового екологічного страхування, які пов'язані з його недостатньою гнучкістю, що не дає змоги створити достатні мотивації і стимули для зниження ризику екологічних аварій (катастроф) або їх запобігання безпосередньо самими підприємствами.

Поряд із страхуванням екологічної відповідальності (обов'язкової і добровільної) в промисловорозвинутих країнах резервування коштів та відшкодування збитків від аварійного забруднення здійснюється шляхом взаємного страхування промислових компаній (створення або об'єднання власних фондів), а також формування безпосередньо власних резервних фондів, тобто відмови від послуг страхових компаній і від спільного страхування. Створюються такі резервні фонди, звичайно, тільки у великих компаніях із стабільною фінансовою базою. При цьому багато малих і середніх підприємств (це характерно сьогодні для економіки України) не мають змоги не тільки створювати власні резервні фонди, але й одержувати відповідні поліси у страхових компаній, тоді як вони завдають значних збитків довкіллю.

У ряді випадків неможливо встановити винуватця забруднення, бо він не існує як юридична особа на час виникнення (визначення) збитку, не кажучи вже про можливість його попередження. У такому разі збиток від аварійного забруднення навколишнього природного середовища залишається невідшкодованим. Для максимального скорочення числа таких випадків останнім часом на Заході формуються цільові страхові фонди,

кошти яких оперативно залучаються тільки на екологічні цілі. Такі фонди є, наприклад, у Голландії, Швеції.

Системи екологічного страхування, які функціонують у розвинутих країнах, виступають як основа економічного механізму компенсації екологічного збитку, завданого довікляю аваріями (залповими викидами і скидами) та катастрофами, що ґрунтується на гнучкій системі страхових (резервних) екологічних фондів. У їхніх рамках передбачається, як доповнення один до одного, наявність страхових фондів підприємств, сформованих галузевими і регіональними об'єднаннями цих підприємств, систем обов'язкового (державного) і добровільного екологічного страхування, що здійснюється в різних формах (змішане, комплексне) економічної відповідальності.

В Україні використання світового досвіду стає ще гострішим з огляду на те, що значні розміри відшкодувань і штрафних санкцій, які мають сплатити підприємства – винуватці екологічних аварій, значно перевищують їх можливості. За цих умов підприємства не можуть повною мірою компенсувати збитків навколишньому середовищу. З одного боку, банкрутство було б закономірною фінансовою відповідальністю за той ризик, що його несе таке підприємство, з другого – у сучасних умовах переважна більшість перебуває в критичному фінансовому стані. Однак зупинити їхню діяльність у сьогоднішніх скрутних економічних умовах неможливо, адже це викличе скорочення випуску, як правило, дуже необхідної суспільству продукції, якої і так не вистачає, скорочення робочих місць і зростання соціальної напруженості.

За цих умов найефективніша форма нагромадження коштів для відшкодування повною мірою екологічних збитків – колективна форма створення фінансових резервів через страхування, бо вона дає змогу за рахунок територіальної й часової розкладки заподіяної шкоди домогтися достатнього страхового фонду при найменших затратах сторін, що його утворюють.

Особливо принциповими є питання про форми страхування, джерела формування страхового фонду та організацію екологічного страхування. На нашу думку, екологічне страхування має здійснюватися в обов'язковій та добровільній формах. Вибір форми страхування повинен залежати від об'єктів страхування і категорій страхувальників. Обов'язкове екологічне стра-

хування проводиться на випадок екологічних аварій (катастроф), які можуть статися в результаті виробничої і невиробничої діяльності. стихійних лих, що призвели до значних разових перевищень рівнів викидів (скидів) забруднюючих речовин у навколишнє середовище з встановленими нормативами. До розряду страхових ризиків можна було б віднести не тільки негативний вплив разових (залпових) викидів шкідливих речовин, але й накопичувальних. Однак за браком відповідного досвіду з визначення ступеня шкідливого впливу накопичувальних викидів і їх фіксації та конкретних винуватців сьогодні це важко зробити.

В обов'язковій формі має здійснюватися страхування відповідальності підприємств, які є джерелом підвищеного екологічного ризику, за нанесенні збитки, заподіяні третім особам. Інвентаризацію, перелік та класифікацію за рівнем екологічного ризику цих підприємств мають здійснювати природоохоронні органи. Решта підприємств, яка не входить до цього переліку, може страхувати свою екологічну відповідальність, проводити інші види екологічного страхування на добровільних засадах. Використання обов'язкової форми екологічного страхування дещо вступає в суперечність з інтересами товаровиробників, однак диктується такими обставинами:

потерпілим має гарантуватися страхове відшкодування незалежно від фінансового стану винуватця екологічного лиха;

низьким рівнем суспільної усвідомленості значення проблем гарантування екологічної безпеки в умовах відсутності відповідного законодавства;

в умовах розподілу можливих збитків на всіх ймовірних потенційних винуватців для кожного з них страхові платежі будуть найнижчими.

Як зазначалося вище, в екологічному страхуванні можливий варіант змішаної, так званої обов'язково-добровільної форми страхування, при якій державними природоохоронними органами товаровиробникам забороняється експлуатувати джерела підвищеного екологічного ризику без наявності у них страхового полісу, що гарантує мінімальний рівень компенсації збитків від визначеного переліку екологічних ризиків. При такій формі підприємства не зобов'язані укладати договір екологічного страхування, але побічним шляхом підштовхуються до укладання договору на добровільних засадах. До такої форми страхування

можна вдатися в разі відхилення законодавцями варіанту обов'язкового страхування.

При обов'язковому екологічному страхуванні страхові фонди мають створюватися за рахунок внесків страхувальників, які нагромаджуються у страховому фонді й відносяться на виграти виробництва, при добровільному – за рахунок внесків з прибутку (доходу) підприємств, організацій та установ, який залишається в їхньому розпорядженні. При добровільному екологічному страхуванні фізичних осіб страхові внески робляться за рахунок їх коштів, а також коштів підприємства.

Відповідно до закону України „Про страхування” обов'язкове екологічне страхування можуть здійснювати національні страховики (об'єднання страховиків), які отримали ліцензію на цей вид страхування, або спеціалізована державна страхова організація, що створена і діє згідно з цим законом. Видаючи ліцензію на екологічне страхування, Комітет з нагляду за страховою діяльністю повинен надавати перевагу досвідченим страховикам з розвинутою мережею своїх представництв.

Одним із напрямків діяльності екологічних страховиків має бути фінансування превентивних заходів з попередження екологічних аварій і катастроф за рахунок тимчасово вільних коштів, що накопичуватимуться в них.

Оскільки створення страхового екологічного фонду зменшить тягар навантаження на державний бюджет щодо усунення наслідків екологічних аварій і перекладе їх значною мірою на страхувальників, то останнім держава повинна надавати певні додаткові пільги. Зокрема страхові внески, сплачені юридичними особами при обов'язковому страхуванні, треба звільнити від оподаткування. Не повинні оподатковуватися і страхові виплати юридичним та фізичним особам, що здійснюються страховою організацією з екологічного страхування, і з цих сум не повинно стягуватись державне мито.

Екологічне страхування, як переконує світовий досвід, належить до найскладніших видів страхових операцій. Тому ми, не маючи, практичного досвіду в галузі екологічного страхування, достатньої правової бази і кількості підготовлених кадрів та відпрацьованої судової практики, зіткнемося з великими труднощами в його запровадженні. Найскладнішими проблемами цього періоду є:

визначення розмірів тарифних ставок і критеріїв їх відрахувань (визначення страхових платежів);

розробка методики визначення страхового відшкодування із страхування відповідальності.

Основна складність полягає в тому, що немає достовірної інформаційної бази про фактичні розміри екологічних збитків і їх оцінку, єдиної методики розрахунків оцінки збитків, що ускладнюється інфляційними процесами та недосконалістю фінансово-кредитної системи. Але екологічний стан України вимагає, попри всі труднощі, якнайшвидше зробити цей крок та успішно розв'язати усі проблеми.

Для запровадження екологічного страхування слід провести такі першочергові заходи:

прийняти закон України „Про екологічне страхування”;

визначити об'єкти та регіони, де експериментально має початися впровадження цієї системи;

провести інвентаризацію джерел підвищеної екологічної безпеки з класифікацією їх за рівнем екологічного ризику;

розробити перелік страхових подій, які підлягають обов'язковому та добровільному страхуванню;

визначити ставки страхових та стимулюючих тарифів;

визначити ліміти граничних рівнів виплат страхового відшкодування з обов'язкового страхування;

чітко розмежувати сферу екологічного страхування з іншими системами економічних заходів екологічного спрямування.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2000